

Град Ниш
Универзитет у Нишу
Православна Епархија нишка
Нишки културни центар

The Days of St. Emperor Constantine and Helena

NIŠ AND BYZANTIUM

SEVENTEEN INTERNATIONAL SYMPOSIUM

NIŠ, 3 – 5 JUNE 2018

THE COLLECTION OF SCIENTIFIC WORKS

XVII

Editor

MIŠA RAKOCIJA

NKC

Niš, 2019

Дани Св. цара Константина и царице Јелене

НИШ И ВИЗАНТИЈА

СЕДАМНАЕСТИ МЕЂУНАРОДНИ НАУЧНИ СКУП

НИШ, 3 - 5. ЈУН 2018.

ЗБОРНИК РАДОВА

XVII

Уредник

МИША РАКОЦИЈА

НКЦ

Ниш, 2019.

Издавачи

ГРАД НИШ
УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ
ПРАВОСЛАВНА ЕПАРХИЈА НИШКА
НИШКИ КУЛТУРНИ ЦЕНТАР

За издаваче

Градоначелник
ДАРКО БУЛАТОВИЋ

Ректор Универзитета у Нишу
Проф. др ДРАГАН АНТИЋ

Епископ нишки
ГОСПОДИН АРСЕНИЈЕ (ГЛАВЧИЋ)

Нишки културни центар-в.д. директора
СРЂАН САВИЋ

Организациони одбор

- Патријарх српски Господин Иринеј
- Господин Арсеније (Главчић)
- ректор др Драган Антић
- градоначелник Дарко Булатовић
- градски већник Јелена Митровски
- Академик др Љубомир Максимовић
- Академик др Вера Битракова Грозданов
- др Миодраг Марковић, доп. члан САНУ
- др Драган Војводић, доп. члан САНУ
- др Вујади Иванишевић, доп. члан САНУ
- др Миша Ракоција
- др Гиордана Тровабене
- др Бранко Вујовић
- др Каролин С. Снајвли
- др Александар Кадијевић
- др Елизабета Димитрова
- др Јоанис Сисиу
- др Хранислав Анђелковић
- др Франц Цурк
- др Атанасиос Семоглу
- др Иванка Гергова
- др Јанис Д. Варалис
- др Марта Нађ
- др Срђан Пириватрић
- др Бојана Крсмановић
- др Ирена Оретскаја
- Милица Тодоровић
- Јован Мандић
- др Ирена Љубомировић
- др Јасмина Шаранац Стаменковић
- др Миомир Васов
- др Небојша Станковић

- др Јасмина Ћирић
- Олгица Давидовић, ректорат
- Ана Мишић (координатор)
- свештеник Александар Ђорђевић,
Епархија нишка (координатор)

Редакција

- Патријарх српски Господин Иринеј
- проф. др Јован Пурић, СПЦ
- Академик др Ренате Пилингер
- Академик др Љубомир Максимовић
- др Миодраг Марковић
- др Драган Војводић
- др Вујади Иванишевић
- др Миша Ракоција
- др Грем Џонс
- др Гиордана Тровабене
- др Јоанис Сисиу
- др Георги Геров
- др Иван Стевовић
- др Александар Кадијевић
- др Елизабета Димитрова
- др Радивоје Радић
- др Каролин С. Снајвли
- др Светла Петрова
- др Франц Цурк
- др Јанис Д. Варалис
- др Срђан Пириватрић
- др Атанасиос Семоглу
- др Винћенцо Ајело
- др Ирена Љубомировић
- ђакон др Ивица Чаировић
- др Јасмина Шаранац Стаменковић
(секретар)

САДРЖАЈ

<i>Миша Ракоција</i>	ОБНОВА ВИЗАНТИЈЕ 1018. ГОДИНЕ И ЦРКВЕНО ГРАДИТЕЉСТВО У НИШУ	
<i>Миша Ракоција</i>	RESTORATION OF BYZANTIUM DURING 1018TH AND SACRED ARCHITECTURE OF NIŠ	23 – 44
<i>Ариадна Воронова</i>	УСПОН ВИЗАНТИЈЕ 1018. ГОДИНЕ И РУСКА АРХИТЕКТУРА XI ВЕКА	
<i>Ариадна Воронова</i>	ПОДЪЕМ ВИЗАНТИИ 1018 ГОДА И РУССКАЯ АРХИТЕКТУРА XI ВЕКА	45 – 66
<i>Ирена Љубомировић, Ненад Радуловић Irena Ljubomirović, Nenad Radulović</i>	ПРВА ОБНОВА ВИЗАНТИЈСКОГ ЦАРСТВА НА БАЛКАНУ ЗА ВРЕМЕ ЈУСТИНИЈАНА I	
<i>Милош Цветковић</i>	THE FIRST RENEWAL OF THE BYZANTINE EMPIRE IN THE BALKANS DURING JUSTINIAN I	67 – 74
<i>Милош Цветковић</i>	ПРИНЦИПИ ИНТЕГРАЦИЈЕ НЕРОМЕЈСКИХ ЕТНИЧКИХ СКУПИНА У ТЕМАТСКИ СИСТЕМ НА БАЛКАНУ	
<i>Милош Цветковић</i>	THE PRINCIPLES OF INTEGRATION OF NON-RHOMAIC ETHNIC GROUPS INTO THE THEME SYSTEM IN THE BALKANS	75 – 96
<i>Ванја Попова</i>	THE MOSAIC PAVEMENTS OF THE EPISCOPAL BASILICA IN MARCIANOPOLIS	
<i>Ванја Попова</i>	МОЗАИЦИ ПАВЕМЕНТА ЕПИСКОПСКЕ БАЗИЛИКЕ У МАРЦИАНОПОЛИСУ	97 – 114
<i>Konstantinos T Raptis</i>	THE BUILDING HISTORY OF THE АСНЕИРОРОИЕТΟΣ BASILICA RECONSIDERED	
<i>Константинос Т. Раптис</i>	РАЗМАТРАЊЕ ГРАДИТЕЉСКЕ ИСТОРИЈЕ БАЗИЛИКЕ АХИРОПИТОС	115 – 128
<i>Vassil Tenekedjiev</i>	ANOTHER LOOK AT THE LARGE BASILICA IN MARCIANOPOLIS: THE PROBLEMS OF ITS CONSTRUCTION AND DATING	
<i>Васил Тенекеџиев</i>	ЈОШ ЈЕДАН УВИД У ВЕЛИКУ БАЗИЛИКУ У МАРЦИАНОПОЛИСУ: ПРОБЛЕМИ КОНСТРУКЦИЈЕ И ДАТОВАЊА	129 – 156
<i>Svetla Petrova</i>	THE ANCIENT AND MEDIEVAL SETTLEMENT AT THE VILLAGE OF CHERVEN BREG, MUNICIPALITY OF DUPNITSA IN BULGARIA	
<i>Светла Петрова</i>	АНТИЧКО И СРЕДЊЕВЕКОВНО НАСЕЉЕ КОД СЕЛА ЦРВЕНИ БРЕГ, ОПШТИНА ДУПНИЦА, БУГАРСКА	157 – 186
<i>Andreas Pülz</i>	THE EPISCOPAL DISTRICT AT SIDE/ΠΑΜΦΥΛΙΑ	
<i>Андреас Пилц</i>	ЕПИСКОПСКИ ДИСТРИКТ У СИДЕ / ПАМФЛИЈА	187 – 208
<i>Гордана Костић</i>	ПРВИ ВЕКОВИ ХРИШЋАЊСТВА У ЕТИОПИЈИ И ВИЗАНТИЈСКОМ ЦАРСТВУ ОД III ДО VI ВЕКА – ИСТОРИЈСКИ КОНТЕКСТ	
<i>Gordana Kostić</i>	THE FIRST CENTURIES OF CHRISTIANITY IN ETHIOPIA AND THE BYZANTINE EMPIRE FROM III TO VI CENTURY – HISTORICAL CONTEXT	209 – 214
<i>Небојша Станковић</i>	AN UNUSUAL TRICONCHAL CHURCH IN THE VICINITY OF SVRLJIG (“MANASTIRIŠTE SVETE PETKE RUSALNE”): ORIGINAL FORM, ARCHITECTURAL ANALOGIES, AND POTENTIAL DATE OF CONSTRUCTION	

<i>Небојша Станковић</i>	ЈЕДНА НЕОБИЧНА ТРИКОНХАЛНА ЦРКВА У ОКОЛИНИ СВРЉИГА (МАНАСТИРИШТЕ СВЕТЕ ПЕТКЕ РУСАЛНЕ): ПРВОБИТНА ФОРМА, АРХИТЕКТОНСКЕ АНАЛОГИЈЕ И МОГУЋЕ ДАТОВАЊЕ	215 – 244
<i>Марко Поповић</i> <i>Marko Popović</i>	ЛАТИНСКЕ ЦРКВЕ СРЕДЊОВЕКОВНОГ ГРАДА НОВОГ БРДА LATIN CHURCHES IN MEDIEVAL CITY OF NOVO BRDO	245 – 256
<i>Robert Mihajlovski</i> <i>Gordana Filipovska-Lazarovska,</i> <i>Slobodan Stojkoski</i> <i>Роберт Михајловски, Гордана</i> <i>Филиповска-Лазаровска,</i> <i>Слободан Стојкоски</i>	MEDIEVAL BITOLA AFTER 1018: THE CULTURAL HORIZONS OF THE YENI MOSQUE СРЕДЊЕВЕКОВНИ БИТОЉ ПОСЛЕ 1018: КУЛТУРНИ ХОРИЗОНТИ У ЈЕНИ ЦАМИЈИ	257 – 270
<i>Jasmina S. Ćirić</i> <i>Јасмина С. Ћирић</i>	ON THE IMITATION (ΜΙΜΗΣΙΣ) OF ANTIQUITY: OPUS RETICULATUM AT THE EAST FACADE OF ST. JOHN KANEO CHURCH IN OHRID НА ПОДОБИЈЕ (ΜΙΜΕΖΙΣ) ΚΛΑΣΙЧНЕ АΝΤΙΚΕ: OPUS RETICULATUM НА ИСТОЧНОЈ ФАСАДИ ЦРКВЕ СВЕТОГ ЈОВАНА ΚΑΝΕΟ У ОХРИДУ	271 – 284
<i>Elisabeta Kodheli</i> <i>Елизабета Коделу</i>	ARCHITECTURAL FEATURES OF HOLY TRINITY CHURCH IN BERAT: THE QUESTION OF EPIROTE INFLUENCES АРХИТЕКТОНСКЕ ОДЛИКЕ ЦРКВЕ СВЕТЕ ТРОЈИЦЕ У БЕРАТУ: ПИТАЊЕ ЕПИРСКИХ УТИЦАЈА	285 – 294
<i>Vladimir Božinović</i> <i>Владимир Божиновић</i>	ХЕРАЛДИЧКИ СИМБОЛИ НА ПАРАПЕТНИМ ПЛОЧАМА ХИЛАНДАРСКОГ ЕКСОНАРТЕКСА HERALDIC EMBLEMS ON THE SLABS OF THE CHILANDAR EXONARTHEX	295 – 316
<i>Ιωάννης Σίσσιου</i> <i>Иоаннис Сиссиу</i>	Ο ΑΓΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΡΟΣΤΑΤΗΣ ΤΟΥ ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΛΗΜΝΙΩΤΗ СВЕТИ ЂОРЂЕ ЗАШТИТНИК ТЕОДОРА ЛИМНИОТИСА	317 – 340
<i>Ivan Vasilev, Angel Angelov</i> <i>Иван Василев, Ангел Ангелов</i>	NEW DATA CONCERNING THE ARCHITECTURE, WALL PAINTINGS AND DATING OF THE LATE- MEDIEVAL CHURCH OF ST. PETKA IN BALSNA, BULGARIA НОВИ ПОДАЦИ О АРХИТЕКТУРИ, ЖИВОПИСУ И ДАТОВАЊУ КАСНОСРЕДЊОВЕКОВНЕ ЦРКВЕ СВЕТА ПЕТКА У С. БАЛША, БУГАРСКА	341 – 354
<i>Zoran Rakić</i> <i>Зоран Ракић</i>	ПРЕДСТАВЕ СВЕТОГ САВЕ СРПСКОГ НА СВЕТОГОРСКИМ МИНИЈАТУРАМА ХVІІІ ВЕКА REPRESENTATIONS OF ST SAVA OF SERBIA IN ATHONITE ILLUMINATED MANUSCRIPTS FROM XVIII CENTURY	355 – 366
<i>Elizabeta Dimitrova,</i> <i>Orhideja Zorova</i> <i>Елизабета Димитрова,</i> <i>Орхидеја Зорова</i>	THE PARALEL UNIVERSES OF MACEDONIAN CULTURAL MULTIVERSE ПАРАЛЕЛНИ УНИВЕРЗУМИ МАКЕДОНСКОГ КУЛТУРНОГ МУЛТИВЕРЗУМА	367 – 382
<i>Tatjana Starodubcev</i> <i>Татјана Стародубцев</i>	SAINT LAZAROS THE PAINTER OR ON A SELDOM PAINTED CHAMPION OF SACRED PAINTINGS СВЕТИ ЛАЗАР ЗОГРАФ ИЛИ О ЈЕДНОМ РЕТКО СЛИКАНОМ БРАНИТЕЉУ СВЕТИХ СЛИКА	383 – 400

<i>Мирослава Костић</i>	СРПСКИ НАРОД НА ТЛУ ХАБЗБУРШКЕ МОНАРХИЈЕ ТОКОМ ДРУГЕ ПОЛОВИНЕ 18. СТОЛЕЂА. ИСТОРИЈА И ТРАДИЦИЈА	
<i>Miroslava Kostić</i>	SERBS AT THE TERRITORY OF HABSBURG MONARCHY DURING THE SECOND HALF OF 18TH CENTURY. HISTORY AND TRADITION	401 – 416
<i>Франц Цурк</i>	КОНЗЕРВАТОРСКО - РЕСТАУРАТОРСКИ РАДОВИ НА ИКОНОСТАСУ ЦРКВЕ СВ. АРХАНЂЕЛА МИХАИЛА И ГАВРИЛА У НИШУ	
<i>Franc Curk</i>	CONSERVATION AND RESTORATION WORKS ON THE ICONOSTAS OF THE CHURCH OF ST. ARCHANGEL MICHAEL AND GABRIEL IN NIŠ	417 – 432
<i>Проф. др Јован Пурић</i> <i>Prof. dr Jovan Purić</i>	ТАЈНА ЧУДОТВОРНОСТИ ИКОНА THE SECRET OF MIRACLE ICONS	433 – 446
<i>Дарко Тодоровић</i>	ТЕОФИЛАКТ ОХРИДСКИ, ДВОРСКИ ПАНЕГИРИЧАР И ЦРКВЕНИ ПОСЛЕНИК	
<i>Darko Todorović</i>	THEORNYLACT OF OHRID, COURT PANEGYRICIST AND CHURCH MINISTER	447 – 464
<i>Јасмина Шаранац</i> <i>Стаменковић</i>	ПСЕЛОВО МОЛБЕНО ПИСМО ВИЗАНТИЈСКОМ ЦАРУ ЗА ПОМОЋ ВЕСТАРХУ АНАСТАСИЈУ ЛИЗИКУ	
<i>Jasmina Šaranac Stamenković</i>	PSELLOS' LETTER OF PLEA REQUESTING HELP FOR VESTARCHES ANASTASIOS LIZIX ADDRESSED TO THE BYZANTINE EMPEROR	465 – 474
<i>Voriana Nanova</i>	THE MYSTIC OF THE HEART IN THE THEOLOGY OF ST. SIMEON THE NEW THEOLOGIAN (X-XI C.)	
<i>Борјана Нанова</i>	МИСТИКА СРЦА У БОГОСЛОВИЈИ СВЕТОГ СИМЕОНА НОВОГ БОГОСЛОВА (X-XI В.)	475 – 482
<i>Eirini Artemi</i>	THE ONTOLOGICAL AND GNOSIOLOGICAL TERMS FOR THE PERSON OF HOLY VIRGIN MOTHER ACCORDING THE WRITINGS OF EPIPHANIUS THE MONK (1015AD)	
<i>Ирени Артеми</i>	ОНТОЛОШКИ И ГНОСЕОЛОШКИ ТЕРМИНИ ЗА БОГОРОДИЦУ У РУКОПИСИМА ЕПИФАНИЈА МОНАХА (1015. ГОД.)	483 – 490
<i>Лидија Ковачева</i>	КУГА У АНТИЦИ И ВИЗАНТИЈИ И ЊЕНА ПЕРЦЕПЦИЈА У МАКЕДОНСКИМ НАРОДНИМ ПРЕДАЊИМА	
<i>Lidija Kovacheva</i>	THE PLAGUE IN ANTIQUITY AND BYZANTIUM AND ITS PERCEPTION IN THE MACEDONIAN FOLK LEGENDS	491 – 498
<i>Мимица Велова-Граорковска</i>	АРТИФИЦИЈЕЛНО ДЕФОРМИСАНЕ ЛОБАЊЕ НА ИСТОЧНОЈ НЕКРОПОЛИ НА ЛОКАЛИТЕТУ СКУПИ КОД СКОПЉА	
<i>Mimica Velova-Graorkovska</i>	ARTIFICIAL CRANIAL DEFORMATION IN A FEW SAMPLE SKULLS FROM THE EASTERN NECROPOLIS OF SCUPI	499 – 506
ПРИКАЗ <i>Јасмина С. Ђурић</i>	ЦВЕТАН ГРОЗДАНОВ, БОГОРОДИЦА ПЕРИВЛЕПТА (СВЕТИ КЛИМЕНТ) ВО ОХРИД, Скопје 2018.	507 – 510
ПРИКАЗ <i>Аиђела Гавриловић</i>	ANTE PORTAM AUREAM: STUDIA IN HONOREM PROFESSORIS ALEKSANDAR JOVANOVIĆ, MIROSLAV JOVANOVIĆ, Belgrade 2017.	511 – 516
IN MEMORIAM	ДР АЛЕКСАНДАР ПОПОВИЋ (1961 – 2018)	517 – 520

Ниш, Гробница са сидром, Константинов монограм, цртеж арх. М. Диманић
Niš, Crypt with an anchor, Constantine's monogram, drawing arch. M. Dimanić

**С благословом
Његове Светости
Патријарха српског Господина Иринеја**

**With the blessing of
His Holiness Patriarch Irinej
of Serbia**

Милош Цветковић
(Византолошки институт САНУ)

ПРИНЦИПИ ИНТЕГРАЦИЈЕ НЕРОМЕЈСКИХ ЕТНИЧКИХ СКУПИНА У ТЕМАТСКИ СИСТЕМ НА БАЛКАНУ¹

Свега неколико деценија након славне Јустинијанове епохе, обележене рестаурацијом моћи старе империје, Ромејско царство се почетком VII века суочило са кризом, која је у великој мери уздрмала његове темеље. Пред налетом освајача – Персијанаца, затим Арабљана на истоку, као и словенско-аварских хорди, потом и Бугара у европском делу Царства – разорен је позноримски војни и управни систем и урушена друштвено-економска подлога државе. Изван ромејских граница у то доба остају богате провинције на истоку, у Африци, као и оне на подручју Балканског полуострва. Седмо столеће је било време највеће кризе са којом се источни део Римске империје до тада сусрео, али уједно и епоха преображаја и почетка препорода Царства.² На уздрманим темељима позноримског света почело је тада да се уздиже средњовековно Византијско царство. Свој ослонац и извор снаге оно је пронашло у милитаризованом управном систему, који се у науци означава кованицом тематско уређење. Реорганизација државне управе и изградња тематског уређења отпочели су у то доба у Малој Азији, али је нови систем већ крајем VII века успешно инсталиран и на Балкану.³ Реформа војно-управне организације на Балканском полуострву која је уследила током наредних столећа, а посебно сегмент који се тиче интеграције тамошњих неромејских етничких група у тематски систем, били су предмет истраживања чији ће резултати бити представљени у наставку текста.

¹ Чланак је настао у оквиру рада на пројекту *Традиција, иновација и идентитет у византијском свету*, бр. 177032, који подржава Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

² Сликовит приказ турбулентне епохе, насловљен са „Борба за опстанак и препород византијске државе (610–711)”, у оквиру своје чувене синтезе ромејске историје, пружа Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд 1959, 104–156.

³ Детаљније о томе в. М. Цветковић, *Реформа византијског војно-територијалног уређења у доба Јустинијана II*, Зборник радова Византолошког института 53 (2016) 17–46.

Економски и демографски опустошен, запоседнут од стране словенских племена, потом и Бугара, у VII веку, већи део Балкана, био је четири наредна столећа изван контроле ромејских царева. Цариградска власт је, међутим, већ током VII века отпочела са постепеном реокупацијом балканских поседа, све време тежећи да на њима успостави режим карактеристичан за класичне теме. Обнављајући своју власт, Византија је долазила у додир са различитим народима које су другачији језик, вера, право и обичаји делили од Ромеја. С обзиром на поменуте специфичности, ти народи су у тематски систем укључивани на посебним основама, уз извесан степен самоуправе. Интеграција је спровођена различитим средствима, а њихов одабир је зависио првенствено од начина на који је сваки од појединачних етноса дошао у додир са византијском територијом и од природе његовог односа са Царством. У складу са том чињеницом, неромејске етничке групе које представљају предмет истраживања подељене су у три категорије.

Једну групу чине новодосељени народи, попут Словена и Бугара, који су оружјем освајали некадашње византијске поседе. Насупрот њима, у другу групу су сврстани староседеоци, заправо, потомци некадашњих становника Римске империје, који су због досељавања Словена и Бугара изгубили непосредне територијалне али и политичке везе са матицом. То је довело до њихове вишедеценијске, у појединим случајевима и вишевековне изолације, услед чега су развили сопствену самоуправу, удаљивши се у идентитетском смислу од своје матичне државе. Тој групи припадају Сермисијани, Власи и пелопонески Маињани. Трећа пак групација обухвата народе доспеле на Балкан, попут Мардаита или хурамита, у оквиру колонизационих мера које је спроводио Цариград.

Словене и Бугаре који су силом, односно без претходне дозволе Царства, заузимали ромејске територије, требало је силом и потчинити. С друге стране, интеграција, тачније, реинтеграција изолованих староседелачких скупина (Сермисијана, Маињана, Влаха) или народа који су плански насељавани (реч је о Мардаитима, Персијанцима/хурамитима, Бугарима Халкидиком и др.), те нису предузимали непријатељске подухвате према цариградској власти, спровођена је, углавном, без употребе оружја; изузетак представља једино насилно расељавање хурамита широм Царства након њихове побуне.

Знатна војна средства, како бележе извори, употребљена су, дакле, једино приликом покоривања Словена и Бугара. Треба притом напоменути да је историјски развој словенских заједница које су током VI и VII столећа населиле некадашње делове Византијског царства текао различитим путевима.⁴ Словени настањени на јужним деловима Балкана су били у

⁴ Време досељавања Јужних Словена на Балкан проблем је који је у науци често претресан, са потпуно супротстављених становишта. Монографија Т. Живковића о балканским Словенима један је од последњих у низу радова посвећених тој тематици. Аутор у њој износи теорију о два велика насељеничка таласа, при чему први датира између 613. и 615. године, а други око 630, када су се на Балкан населили Срби и Хрвати, Т. Живковић, *Јужни Словени под византијском влашћу (600–1025)*, Београд 2002, 435 сл. Поред осталог, Живковић у својој књизи пружа и приказ резултата старије

већој мери изложени византијском војном, политичком, верском и културном утицају, што није био случај са Хрватима, Србима и пословењеним Бугарима, који су живели на ободу, односно периферији ромејског света, где су развили своје државне творевине. Могуће је, стога, пратити две фазе у интеграцији побројаних словенских народа. У првој, која је отпочела већ током VII stoleћа и трајала до средине X, Византија је у потпуности укључила у тематски систем јужнобалканске склавиније, односно заједнице словенских племена на југу Балкана. Током друге етапе, која се везује за делатност царева Јована I Цимискија и Василија II, ромејске власти су приступиле покорвању преосталих Словена на Полуострву.

Цариград је, дакле, прве кораке у циљу реокупације изгубљених балканских земаља начинио средином VII века, покренувши серију војних похода против склавинија.⁵ Остваривање тог циља заснивало се у почетку на делатности органа централне власти, кроз спровођење војних кампања које су биле пресудне за успостављање врховне власти над територијама насељеним Словенима.⁶ Ти походи су за резултат имали, с једне стране, поробљавање дела словенског живља, док је појединим словенским племенима, са друге стране, била наметнута врховна власт Цариграда.⁷

историографије о питањима словенске сеобе, в. Живковић, *Јужни Словени*, 55 сл, 163 сл, 271 сл.

⁵ Термин склавинија, који се у старијој литератури везивао за Македонију или делове Бугарске, заправо је општијег карактера, и односи се на територијално заокружене целине, насељене словенским живљем, са владарем на челу. У питању су зачеци државних организација, Т. Живковић, *Словени и Ромеји*, Београд 2000, 93.

⁶ Реч је о великим војним походима које су предводили цареви: Констанс II 657/8. (Theophanis Chronographia I, ed. C. de Boor, Lipsiae 1883, 347; о походу пишу и источни писци, в. Византијски извори за историју народа Југославије I, пр. Ф. Баршић, М. Рајковић, Б. Крекић, Л. Томић, Београд 1955 (репринт 2007), 221 н. 8 [Рајковић]), Јустинијан II 688/689. (Theophanes, 364; Nikephoros Patriarch of Constantinople Short History, ed. C. Mango, Corpus Fontium Historiae Byzantinae 13, Washington, D. C. 1990, 92; Georgii Monachi Chronicon II, ed. C. de Boor, Lipsiae 1904, 729), Константин V 758. (Theophanes, 430), као и логотет дрома Ставракије у име царице Ирине и малолетног цара Константина VI 783. године (Theophanes, 456; Georgius Cedrenus, Ioannis Scylitzae opе II, ed. I. Bekker, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae 9, Bonnae 1839, 21; Leonis Grammatici Chronographia, ed. I. Bekker, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae 31, Bonnae 1842, 194). Поред тих похода извори бележе још неколико војних кампања, које су спровођене најчешће као одговор на побуне словенских племена. Више детаља о тим кампањама, в. Живковић, *Јужни Словени*, 120сл, 204сл.

⁷ Главни извор информација о повести византијско-словенских сукоба, хроничар Теофан, описујући поход цара Константина V из 758. године, наглашава разлику између поробљених склавинија и оних које су признале врховну власт цара, Theophanes, 430. Покорвање и колонизација дела словенског живља, с једне стране, и наметање врховне власти осталим склавинијама, с друге, обележили су, вероватно, и остале поменуте походе. На то упућује чињеница да је део словенског живља после Констансове кампање пребачен у Азију. Иако Теофан у вези са првим у низу похода не говори о пресељењу, до таквог закључка може се доћи посредним путем, односно на основу вести истог аутора који помиње 5000 Словена у Малој Азији неколико година касније. Писац помиње Абдерахмана, арабљанског заповедника Емисе у Сирији, који је напао Византију уз помоћ придружених Словена, који су претходно одрекли послушност цару, Theophanes, 348. Будући да је Констансова војна акција први и до

Наметање врховне власти је била почетна степеница у интегрисању тих скупина. У даљем току поменутог процеса цареви су се у већој мери служили политичким и дипломатским механизмима, уместо употребом оружане силе, јер значајне војне ресурсе који су коришћени током похода није било могуће у континуитету држати у словенским областима.⁸ Стога је локална власт – стратежи и њима подређени гарнизони – добила истакнуту улогу. Под надлежношћу тематских функционера биле су различите војно-управне јединице кроз које је Словене требало интегрисати у ромејску државу и друштво. Политичко-дипломатске методе су на првом месту подразумевале увођење словенских старешина у ред византијских чиновника, као и њихово покрштавање.

тада једини подухват против јужнобалканских склавинија, о којем постоје подаци у изворима, претпоставља се да су малоазијски Словени управо тада били колонизовани. То је уједно и први помен Словена настањених у Малој Азији, в. Виз. извори I, 222 н. 10, 223 н. 13 (*Рајковић*). Са друге стране, поједина племена су, вероватно, постигла неку врсту мировног споразума са Цариградом након Констансовог похода, в. Виз. извори I, 200 н. 33а [*Баришић*]; Живковић, *Јужни Словени*, 212сл. Јустинијан II је, такође, поробљене Словене као колонисте преселио у Малу Азију, тачније у опсикијску област, о чему овог пута Теофан јасно сведочи, Theophanes, 365–366. О пресељењу Словена сведоче и Nikephoros, 92; Georg. Mon. II, 729. Cf. P. Komatina, *Settlement of the Slavs in Asia Minor during the rule of Justinian II and the Bishopric τῶν Γορδοσέρβων*, *Београдски историјски гласник* 5 (2014) 33–42, који претпоставља да је међу Словенима пресељеним у Малу Азију било и Срба. С тим у вези треба на овом месту поменути и печат са натписом у коме се помињу Словени у Битинији (τῶν ἀνδραζ δόντων Σκλαβῶν τῆς Βιθυνῶν ἐπαρχίας), Б. А. Панченко, *Памятникъ Славянъ в Вифиниѣ VII вѣка*, *Извѣстія Русскаго археологическаго института въ Константинополѣ* 8 (1903) 15сл. G. Schlumberger, *Sceau des esclaves (mercenaires) slaves de l'eparchie de Bithynie*, *Byzantinische Zeitschrift* 12 (1903) 277, предложио је следеће читање поменутог натписа: τῶν ἀνδράποδων τῶν Σκλαβῶν τῆς Βιθυνῶν ἐπαρχίας. Острогорски, *Историја*, 144, н. 4, претпоставља да је печат из 694/5. године. Нелојалност Словена досељених у Малу Азију показала се још једном. Наиме, они су се, као и њихови сународници три деценије раније, приклонили Арабљанима у рату против Византије, овога пута 691/692. године, Theophanes, 367; Nikephoros, 92; Georg. Mon. II, 729, Виз. извори I, 228 н. 32 (*Рајковић*). Опсикијски Словени су, иначе, очували свој идентитет и у наредним столећима. У првој половини X века они учествују у кампањама против Арабљана у Сирији и на Криту, које описује Порфирогенит у *Спису о церемонијама*. Заповеднике опсикијских Словена (Σθλαβησιάνοι) цар назива кефалијама, помињући тројицу носилаца тог звања, Constantini Porphyrogeniti Imperatoris De Cerimoniis aulae Byzantinae I, ed. J. J. Reiske, *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae* 16, Bonnae 1829, 662–663, 666, 669; J. F. Haldon, *Theory and Practice in Tenth-Century Military Administration: Chapters II, 44 and 45 of the Book of Ceremonies*, *Travaux et Mémoires* 13 (2000) 217, 221, 223. Последњи у низу великих похода који су током VII и VIII века вођени против јужнобалканских Словена био је онај којим је руководио Ставракије 783. године, Theophanes, 456; Cedrenus II, 21; Leo Gr., 194. Један од главних резултата тог похода било је покоравње пелопонеских Словена.

⁸ Треба имати у виду да је у истом периоду када се одиграла завршна етапа сеобе Словена, на источним границама Царства настала муслиманска држава која је у наредним вековима била главна преокупација Цариграда у спољној политици. С тим у вези, проблем Словена на Балкану био је од секундарног значаја за Царство, па се његовом решавању могло приступати само у временима када је на снази био мировни уговор или затишје у односима са Арабљанима, в. Острогорски, *Историја*, 125 сл, 165 сл.

Преломни тренутак за чвршћу интеграцију словенских племена у ромејски провинцијски систем био је стварање тема на Балкану, чиме је у значајној мери ојачано тамошње византијско војно присуство. Са појавом првих тема на Балкану отпочиње интеграција склавинија, док се јачање и ширење тематске организације у наредним столећима сразмерно одражавало и на ширење византијског утицаја међу јужнобалканским Словенима. Окружени војним снагама балканских тема, словенске старешине су биле приморане да се повинују захтевима Цариграда и постану део византијског управног система. Следствено томе, убрзо по оснивању прве теме на Балкану – Хеладе⁹ – крајем VII столећа, део ромејског чиновничког апарата постаје старешина Велегезита, настањених на простору око Тебе и Димитријаде у Грчкој.¹⁰ На сличан начин, након формирања теме са седиштем у Солуну (тема постоји 824. године)¹¹ створени су услови за укључивање неколико тамошњих словенских племена у тематски апарат. Реч је о Дрогувитима и Сагудатима, који су живели западно од Солуна у правцу Верије.¹² Није било много другачије ни на Пелопонезу. Византијска власт над већим делом тог полуострва обновљена је крајем VIII или почетком IX века, услед чега је дошло до оснивања засебне теме на том простору.¹³ То је био предуслов да преостала непо-

⁹ О оснивању хеладске теме в. Г. Острогорски, *Постанак тема Хелада и Пелопонез*, Зборник радова Византолошког института 1 (1952) 65; Constantino Porfirogenito, *De Thematis*, ed. A. Pertusi, *Studi e Testi* 160, Città del Vaticano 1952, 170–172.

¹⁰ Les plus anciens recueils des miracles de saint Démétrius et la pénétration des Slaves dans les Balkans I. Le texte, ed. P. Lemerle, Paris 1979, 214. Велегезити су били једно од пет словенских племена учесника у нападу на Солун око 615. године, Les plus anciens recueils I, 175. О укључивању Велегезита у ромејски државни систем сведочи печат Тихомира, царског спатарја и архонта Велегезита, датиран у прву половину VIII века, W. Seibt, *Siegel als Quelle für Slawenarchonten in Griechenland*, *Studies in Byzantine Sigillography* 6 (1999) 28. Посредан доказ тезе да се политички развој велегезитске групе ослањао на тему Хеладу јесте и то што крајем VIII века њихов старешина – Ἀκάμηρος ὁ τῶν Σκλαυινῶν τῆς Βελζητίας ἄρχων – активно суделује у политичким догађајима у тој теми. Њега су становници Хеладе наговорили да ослободи синове цара Константина V, који су били заточени у Атини, и једног од њих прогласи за цара. Царица Ирина је, међутим, спречила побуну шаљући своје људе који су заверенике ухватили и ослепели, Theophanes, 473, 474.

¹¹ Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles, ed. N. Oikonomidès, Paris 1972, 352.

¹² Ioannis Caminiatae De Expugnatione Thessalonicae, ed. G. Böhlig, *Corpus Fontium Historiae Byzantinae* 4, Berlin – New York, 1973, 8. Дрогувити и Сагудати су учествовали у опсади Солуна око 615. године, као и у опсади града 70-их година истог столећа, Les plus anciens recueils I, 175, 214. Сведочанство о словенској архонтији теме Солун забележио је Константин Порфирогенит у *Књизи о церемонијама*. Цар пише како су представници Словена поменуте солунске архонтије (Σκλάβοι Θεσσαλονίκης ἀρχοντίας) били део посланства које је боравило код цара Михаила III (842–867), *De Cerimoniis*, 634–635.

¹³ У науци постоје извесна неслагања о питању времена настанка теме Пелопонез. Ц. Бјури је сматрао да је за оснивање речене теме заслужан цар Нићифор I, имајући у виду његову широку политичку и црквену активност на Пелопонезу, cf. J. V. Bury, *A History of the Eastern Roman Empire from the Fall of Irene to Accession of Basil I (A. D. 802–867)*, London 1912, 378. С друге стране, Острогорски, *Постанак*, 73, сматрао

корена словенска племена, настањена на Тајгету – Милинзи и Језерити – током прве половине IX века легализују свој статус у ромејској управној организацији.¹⁴ Исти принцип примењен је и у Епиру. По формирању теме Никопол у другој половини IX столећа,¹⁵ успостављена је власт над тамошњим Словенима – Вајунитима.¹⁶ У складу с примењеним начелима, може се, такође, претпоставити да је по оснивању теме у Стримону крајем IX столећа (прво сведочанство о стримонској теми постоји у *Филотејевом Клиторологиону* из 899. године),¹⁷ и тамо дошло до укључивања словенског живља – Стримонаца и Ринхињана – у тематску хијерархију.¹⁸

Важно је притом истаћи да ромејска власт над поменутиим словенским племенима на југу Балкана у почетку није била чврста и постоја-

је да је речена тема настала после 783. године, као последица Ставракијевог похода. T. Živković, *The Date of the Creation of the Theme of Peloponnese*, Σύμμεκτα 13 (1999) 153, оснивање датира у период између 784–788. године, посматрајући тај чин као део активне политике царице Ирине према западу.

¹⁴ Constantine Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio* I, edd. Gy. Moravcsik – R. J. H. Jenkins (New, Revised Edition), *Corpus Fontium Historiae Byzantinae* 1, Washington, D. C. 1967, с. 50, р. 232, 234.

¹⁵ Les listes de préséance, 351.

¹⁶ Вајунити се помињу у опсади Солуна око 615. године, *Les plus anciens rescueils*, 175. У науци је одавно прихваћено да је појам Вагениција изведен од назива вајунитског племена, cf. П. Коматина, *Област Вагениција и епископија Св. Климента*, Зборник радова Византолошког института 53 (2016) 94. Познат је печат Илариона, царског протоспатарија и архонта Вагинитије, датиран у IX или X столеће (*Prosopographie der mittel- byzantinischen Zeit* [867–1025], edd. R.-J. Lilie et al., Berlin, 2013, n° 22605) као и печат Теодора, царског спатариија и архонта Вагениције, чији се настанак помало упитно датира у VII или VIII век (*Prosopographie der mittel- byzantinischen Zeit* [641–867], edd. R.-J. Lilie et al., Berlin – New York 1999–2002, n° 7481*).

¹⁷ Les listes de préséance, 352.

¹⁸ Стримонци и Ринхињани, који су живели у долинама река Струме и Ринхиоса, први пут се помињу у вези са опсадом Солуна из 674. године, *Les plus anciens rescueils*, 209, 214. Године 904. словенска племена у стримонској области су се налазила у јурисдикцији стратега Стримона. Тада је Никита, опуномоћеник солунског стратега Лава, због арабљанског напада на град, затражио војну помоћ од Словена и њихових архоната, који су, како Каменијат јасно истиче, били у надлежности солунског и стратега Стримона, *Saminiates*, 38. С друге стране, сви подаци о стримонским Словенима пре тог датума се односе на њихову непријатељску делатност према Царству. Након слома опсаде Солуна (677) у којој су учествовали, Стримонци и Ринхињани око 680. поново ратују против Ромеја, нападајући византијске бродове, *Les plus anciens rescueils* I, 220f. Словени са Стримона су и век касније (797) дигли устанак против Царства, користећи нестабилност изазвану вероватно византијско-бугарским ратом (*Die byzantinischen Kleinchroniken* I, ed. P. Schreiner, *Corpus Fontium Historiae Byzantinae* 12/1, Wien 1975, 49), што упућује на закључак да је управо оснивањем теме учињен крај њиховој самосталности и отпору према царској власти. Сведочанство о Михаилу Карсеру из 1062. године, архонту склавоархонтије – *Μιχαὴλ ὁ Καρσέρης καὶ ἄρχων τῆς Σκλαβοαρχοντίης* (*Actes d'Iviron* II, du milieu du XIe siècle à 1204, edd. J. Lefort, N. Oikonomidès, D. Papachryssanthou, V. Kravari, H. Métrévélis, *Archives de l'Athos* XVI, Paris 1990, n° 35, р. 104) – лоциране на подручју теме Стримон, може бити доказ постојања војно-управне јединице словенског етничког карактера, формиране, можда, већ крајем IX века, која је у одређеној форми постојала све до средине XI века. Уп. Б. Крсмановић, *Податак о словенској архонтији из XI века*, Зборник радова Византолошког института 34 (1995) 69–77.

на. Словенске заједнице су од VII до X столећа често покретале устанке против византијске власти, а због заузетости Цариграда на истоку, или због борби са Бугарима на Балкану, пружала им се прилика да се у одређеном тренутку осамостале.¹⁹

Успон византијске војне моћи средином X столећа, чији одраз је представљало освајање Крита, Кипра и подручја на истоку, пружио је прилику Цариграду да започне финалну етапу у реокупацији Балкана, која је подразумевала успостављање власти над словенским државама и народима на ободу ромејског света, првенствено над Бугарима. Вишековно уздицање и ширење Бугарске, на рачун византијских поседа и словенских заједница на Балкану, врхунац доживљава у доба Симеона, који је понео и царску титулу. Свега неколико деценија после Симеонове смрти, међутим, однос војно-политичке моћи на Балкану се променио у корист Цариграда. Судеоник у компликованим византијско-бугарским односима тога доба постао је и руски кнез Свјатослав, који је на позив цара Нићифора II Фоке запосео Бугарску, поставши истовремено претња самом Цариграду. Нићифор Фока је убрзо пао као жртва атентата, због чега је задатак да отклони руску претњу припао његовом наследнику на ромејском трону Јовану I Цимискију. Поменути цар је поразио Русе, потчинио истовремено и Бугарску државу. Његова власт је, међутим, била кратког века и недовољно чврсто утемељена. Устанак комитопула, који је уследио, поништио је резултате Цимискијевих акција на Балкану. Стога је коначни, завршни корак у реокупацији балканских поседа припао цару Василију II, чијом је победом у четири деценије дугом рату са Самуилом и његовим наследницима, северна граница Царства за дуже време утврђена на Дунаву, док су се, под различитим степеном контроле Цариграда нашли Бугари, Срби и Хрвати.²⁰

¹⁹ Важан политички фактор који је утицао на развој јужнобалканских склавинија, поред Византинца, од краја VII века били су Бугари. Ширење њиховог утицаја на централне и јужне делове Балканског полуострва, погађало је у знатној мери суседне словенске етнархије. Верзитија, једна од њих, била је, према Теофановом сведочењу, циљ бугарског напада 773. године. Кан Бугара је тада намеравао да пошаље 12 000 својих војника да покоре Верзитију и преселе њено становништво у Бугарску, Theophanes, 447. Верзити су, иначе, били једно од пет словенских племена која су у VII веку доспела на југ Балкана (заједно са Дрогувитима, Сагудатима, Велегезитима и Вајунитима), Les plus anciens rescueils I, 175. Населили су, највероватније, територијални појас око Битоља, Прилепа, Кичева и Велеса, в. Живковић, *Јужни Словени*, 197. Претпоставља се да су Верзити, у време када је поменути поход планиран, признавали врховну власт Цариграда, в. Живковић, *Јужни Словени*, 229 н. 672.

Попут Верзита, Смољани су, такође, били једно од словенских племена које се налазило на граници сфера бугарског и византијског утицаја. Најстарије сведочанство о њима представља натпис из Филипа, на коме пише да је бугарски кан Пресијам (836–852) послао војску на њих, В. Бешевлиев, *Първо-български надписи, София 1992*, н^о 14, с. 140 сл. Живели су, вероватно, на подручју северозападно од Дrame, Живковић, *Јужни Словени*, 246.

²⁰ Детаљан опис догађаја који одсликавају успон византијске моћи у доба тројице војничких царева Нићифора II, Јована I Цимискија и Василија II пружа Острогорски, *Историја*, 272–300.

Сачувана изворна сведочанства пружају податке о двама основним типовима војно-управних јединица, путем којих су неромејске заједнице интегрисане у тематски систем на Балкану од VII до XI столећа – реч је о етничким архонтијама и турмама.²¹

Архонтије су представљале уобичајени вид организације власти код народа са развијеном самоуправом, коју је Цариград само санкционисао и као такву укључио у свој провинцијски апарат. Таква пракса је била уобичајена за новодосељене народе, попут Словена, који су са собом донели свој традиционални облик управе, али и за староседелачке скупине, које су пак, живећи деценијама и вековима окружене морем досељеника, изградиле своје аутохтоне органе.

Нешто мањи степен самоуправе у односу на архонтије везује се за функционисање етничких турми. Такав облик управе био је карактеристичан за племена и народе над којима је Цариград имао чвршћу контролу. Реч је о скупинама које су насељаване путем колонизационих мера, попут хурамита, затим Мардаита пелопонеске, кефалонијске и никополске теме, те једне мање скупине Бугара на Халкидици.

Архонтије. Цариград је у почетним фазама интеграције признавао власт племенским старешинама, институционализујући је додељивањем архонтског звања и одговарајућег почасног ранга. На тај начин племенски прваци су прихватили примат универзалног хришћанског царства са ромејским царем на челу, легализујући и јачајући истовремено власт над својим сународницима. Архонтско звање су носили словенски главари, затим старешине Сермисијана, Маињана и Влаха Хеладе – потомака некадашњих становника Римског царства – као и прваци Вихита и Евидита, две загонетне скупине, о којима се услед оскудности изворних обавештења не може пуно тога рећи.

Сермисијани²² су били потомци Ромеја, које је словенски вођа Хацон, приликом пљачкашког похода по Илирику и Тракији у другој деценији VII столећа, заробио и повео са собом у Панонију. Заробљени Ромеји и њихови потомци су током вишедеценијског боравка у аварској земљи, и поред

²¹ На другој страни, у Малој Азији, извори бележе случајеве када су неромејским етничким јединицама управљали официри са звањима катепана и ексусијаста. Катепан је била функција старешине Мардаита у Аталеји, који је био подређен кивиреотском стратегу. Ексусијаст је пак било звање које је носио заповедник хурамита, досељених у Византију у доба цара Теофила. Реч је о бројној скупини војника који су са породицама пребегли из арабљанског калифата и населили област око Синопе у пафлагонијској теми. Имајући у виду њихов регрутни потенцијал, који се мерио десетинама хиљада војника, Цариград је хурамитском старешини доделио звање које је било намењено за источњачке, понајвише кавкаске владаре. Детаљније о њима в. М. Цветковић, *Ниже јединице тематског уређења у Византији (9–11. век)*, Филозофски факултет Универзитета у Београду, Београд 2017 (необјављена докторска дисертација) 214 сл, 224 сл.

²² Етноним је изведен од имена града Сирмијума, у чијој околини су боравили неколико деценија. Детаљније о њиховој повести, в. М. Цветковић, *Сермисијани – Преци појединих влашких скупина? Прилог проучавању порекла влашких заједница на југу Балканског полуострва*, ур. Л. Симеонова – Л. Тасева, Средновековните Балкани като световен крџтопџт: контакти и обмен, *Studia Balcanica* 32, Софија 2017, 33–43.

мешања са Бугарима, Аварима и другим народима, очували своју веру и језик. Такође, за то време нису изгубили свест о свом ромејском пореклу, као ни жељу да се врате у домовину. После 60 година боравка северно од Саве, око 680. године, предвођени Кувером, они долазе на Балкан и настањују се у околини Солуна, у подручје тзв. Керамисијског поља.²³

Посебност Маињана, који су, такође, потицали од старих Римљана, огледала се, с друге стране, у поштовању паганске религије, којој су, живећи столећима у словенском окружењу, били одани до Василијевог времена, због чега су називани и Хеленима, обавештава нас Константин Порфирогенит. Њихово име је изведено од назива пелопонеског утврђења Маина.²⁴

Власима су пак називани латинофони становници Царства. Порекло хеладских Влаха треба тражити у Панонији, одакле су под притиском Угра досељени на тло Царства на прелазу из IX у X столеће.²⁵

Неколико сачуваних печата, чији настанак истраживачи датирају у период VIII–X века, сведоче о постојању војно-управних јединица којима су командовали архонти (и турмарси) Евидита²⁶ и архонти Вихита

²³ Les plus anciens recueils, 227f. Земља коју су населили се налазила западно од Солуна, у суседству подручја које је било настањено Дрогувитима. Осврт на досадашње резултате науке у вези са убикацијом Керамисијског поља пружа в. Цветковић, *Сермисијани*, 36. н. 9.

²⁴ DAI, с. 50, р. 236. Насељавали су предео на врху Малеје, у близини Езероса. Земља у којој су живели, пише Порфирогенит, била је безводна и непроходна. Међутим, управо је неприступачност терена омогућила њихово вишевековно одолевање хришћанским утицајима из Цариграда. Cf. A. Von, *La Péloponnèse byzantin jusqu'en 1204*, Paris 1951, 71. П. Коматина доводи у везу Порфирогенитове вести са подацима *Монемвасијске хронике*, где се наводи да су по доласку на Пелопонез, Словени тамо затекли благородне народе и Хелене, истичући да се иза Хелена, које помиње аутор хронике, крију у ствари Маињани, П. Коматина, *Црквена политика Византије од краја иконоборства до смрти цара Василија I*, Београд, 2014, 291сл. Cf. Стрпаса di Monemvasia, ed. I. Dujčev, Palermo 1976, 12.

²⁵ О њиховом пореклу и војно-административном положају, в. М. Цветковић, *О статусу Влаха Хеладе у тематском систему*, Зборник радова Византолошког института 55 (2018) – рад је у штампи.

²⁶ Степен оштећености сачуваног материјала не дозвољава да се у потпуности реконструишу имена евидитских старешина. Када је пак реч о функцијама и титулама које су им припадале, власници три публикована печата – два архонта и један турмарх – јављају се као носиоци достојанства спатариија или царског спатариија, cf. *Byzantine Lead Seals I/2*, edd. G. Zacos–A. Vegler, Basel 1972, n° 2647, p. 1424; *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art V*, edd. E. McGeer, J. Nesbitt, N. Oikonomides, Washington, D. C. 2005, n° 95.1, 2, p. 139–140.

Будући да су подаци са сигилографског материјала уједно и једина сведочанства о загонетним Евидитима, не може се пуно тога рећи о пореклу, идентитету и карактеру евидитске скупине. Е. Арверлер сматра да је реч о етничкој скупини, Н. Ahnweiler, *Byzance et la mer*, Paris 1966, 58. С друге стране, у коментару који прати издање првог и трећег печата, у каталогу Dumbarton Oaks-а, истакнута је сличност евидитског имена са називом острва Еубеје, па се сходно томе износи хипотеза да су печати припадали функционерима који су управљали Еубејом, *Catalogue of Dumb. Oaks V*, p. 139. Једини податак који би могао указати на порекло евидитске заједнице представља, не баш сасвим јасно сачувано, име архонта које се помиње на једном од сачуваних печата.

(Хеладе).²⁷ Будући да је сигилографски материјал уједно једини траг о њима, мало тога се може рећи о историјату и карактеру поменутих заједница.

Додељивањем архонтског звања старешинама етнархија, Цариград је институционализовао њихов положај, али је византијски двор од самог почетка желео да истисне домаће прваке, додељујући, кад год је то било могуће, дужност архонта чиновницима ромејског порекла, чиме је отворан пут за хеленизацију тих заједница. Такву политику посебно илуструје један одељак из *Тактика* Лава VI у коме аутор пише како је цар Василије I, његов отац, Словене подредио ромејским архонтима, погрчио их и покрстио, придобивши их на тај начин да се боре на њиховој страни.²⁸ Нема

У колекцији Zacos–Veglery, где је печат први пут објављен, истраживачи нису растумачили то име, *Byzantine Lead Seals I/2*, н° 2647, р. 1424. У издању *Dumbarton Oaks* приређивачи су изнели претпоставку да је реч о имену Мортаг или Омортаг, остављајући притом могућност да је реч о неком сличном имену протобугарског порекла, *Catalogue of Dumb. Oaks V*, н° 95.1, р. 139. Следствено томе, они су истакли могућу повезаност Евидита са делом Бугара који су се супротстављали Круму, и око 800. године дошли у Византију, након чега је поменути бугарски владар тражио да се они врате назад, cf. *Therohanes*, 497, 498. В. Зајпт, који се, такође, бавио тим проблемом претпоставља да је можда реч о имену Војдраг (Βοῦδράγος), што упућује на претпоставку да је реч о словенском племену, W. Seibt, *Weitere Beobachtungen zu Siegeln früher Slawenarchonten in Griechenland*, edd. A. Avramea, A. Laiou, E. Chrysos, *Byzantium. State and Society*. In *Memory of Nikos Oikonomides*, Athens 2003, 462–464. Т. Живковић, такође, истиче могућност да се иза Евидита крије словенско племе, не наводећи притом Зајптове закључке, Живковић, *Јужни Словени*, 235–236. Понуђена тумачења се, међутим, не могу са сигурношћу прихватити, те стога проблем порекла Евидита остаје и даље отворен.

²⁷ Власници печата били су следећи дужносници:

1) Есаг – царски спатарокандидат и архонт Вихита (друга половина IX века), *Byzantine Lead Seals I/2*, н°1877, р. 1063; Константин – архонт Вихита (VIII или IX век), G. Schlumberger, *Sigillographie de l'Empire byzantin*, Paris 1884, 731; Н. П. Лихачев, *Молибдовулы греческого востока*, Москва 1991, с. 70–71, н° М-7958; 3) Лав – царски остиарије ἐπί τῶν οἰκετικῶν и архонт Вихита Хеладе (X век), *Prosop. der mittel- byz. Zeit (867–1025)*, н° 24328. Постоји, такође, печат са сличним натписом поменут у *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art II*, edd. J. Nesbitt – N. Oikonomides, Washington, D. C. 1994, р. 53; 4) Никита – царски спатарокандидат и архонт Вихита (IX век), *Catalogue of Dumb. Oaks II*, н° 10.1, р. 53. Не може се много рећи о тој заједници будући да су печати уједно и једина сведочанства о њима. На основу имена Есаг (или Есач) претпоставља се да је реч о словенској скупини у Хелади (Живковић, *Јужни Словени*, 235), где су, као што је познато, живели Словени из племена Велегезита. У вези са последњим у низу наведених печата, треба поменути и мишљење Н. Беса, који је сматрао да би део натписа на печату где се помињу Вихити Хеладе требало заправо тумачити као Θιβητῶν καὶ Ἑλλάδος. Бес, даље, претпоставља да се појам Хелада у овом случају не односи на тему већ на место Хелада у Грчкој, и да је печат, према томе, припадао функционеру који је заправо био старешина два утврђења: Тебе и Хеладе, N. Bees, *Zur Sigillographie der byzantinischen Themen Peloponnes und Hel-las*, *Vizantijskij Vremennik* 21 (1914) 202–203. У недостатку других изворних података није могуће пружити одговоре на питања која се тичу порекла, карактера и судбине вихитске заједнице.

²⁸ *The Taktika of Leo VI (Revised Edition)*, ed. G. Dennis, *Corpus Fontium Historiae Byzantinae* 49, Washington, D. C. 2014, с. 18.95, р. 470.

разлога сумњати да је активност коју Лав VI приписује свом оцу представљала уобичајену праксу у византијској политици према словенским и другим неромејским племенима на Балкану и током претходних столећа.

По именима је познато свега неколико носилаца архонтског звања, иначе техничком термину византијске администрације, осведоченом првенствено у сигилографском материјалу.²⁹ Сачувана су, наиме, сведочанства о архонту Велегезита Тихомиру (печат чији се настанак датира у прву половину VIII века),³⁰ архонту Велзителије Акамиру (помиње га Теофан у вези са догађајима с краја VIII века),³¹ архонтима Вагинитије/Вагенитије Илариону (печат израђен, по претпоставкама истраживача, у IX или X веку)³² и Теодору (VII–VIII столеће),³³ као и о Михаилу Карсеру, архонту склавоархонтије (белешка о њему је сачувана у једном од аката Ивиронског архива из XI столећа).³⁴ За разлику од Тихомира и Акамира, чија имена потенцијало указују на њихово словенско порекло, преостали архонти о којима је реч можда су били хеленизовани Словени, али је исто тако могуће да су у питању чиновници ромејског порекла. Функција архонта је била праћена титулама царског спатариија и царског протоспатариија, како то показују примери Тихомира, Теодора и Илариона.

Словенске војно-управне јединице су, с обзиром на звање њихових старешина, имале ранг архонтија – у случају словенског округа из околине Солуна (Σκλάβοι Θεσσαλονίκης ἀρχοντίας),³⁵ као и на примеру Склавоархонтије у Стримиону (Σκλαβοαρχοντία),³⁶ то је у изворима јасно и наведено. Називи архонтија су обично почивали на племенским именима (Велзитија,³⁷ Вагинитија/Вагенитија).³⁸

Сигилографски материјал али и подаци наративних извора приписују архонтска звања и старешинама несловенских скупина. Старешина

²⁹ У византијским изворима словенске племенске старешине су титулисане различитим треминима. Један од првих по имену познатих словенских првака – вођа Ринхина Првуд, из друге половине VII столећа – о коме постоји траг у *Чудима Св. Димитрија* забележен је као ρήξ, cf. Les plus anciens recueils I, 208f. О употреби тог термина, в. И. Коматина, *Панска политичка теорија и практична политика: Краљевство код Јужних Словена до краја XII века*, ур. Љ. Максимовић – С. Пириватрић, Краљевство и архиепископија у српским и поморским земљама Немањића, Београд 2019 (у штампи).

³⁰ Seibt, *Siegel*, 28.

³¹ Theophanes, 473–474.

³² Prosop. der mittel- byz. Zeit (867–1025), n° 22605.

³³ Prosop. der mittel- byz. Zeit (641–867), n° 7481*.

³⁴ Actes d'Ivion II, n° 35, p. 104.

³⁵ De Cerimoniis, 634–635.

³⁶ Actes d'Ivion II, n° 35, p. 104.

³⁷ Theophanes, 473–474.

³⁸ Prosop. der mittel- byz. Zeit (641–867), n° 7481*; Prosop. der mittel- byz. Zeit (867–1025), n° 22605.

Сермисијана и Бугара Маур, о коме сведочи печат с краја VII и почетка VIII столећа, један је од њих.³⁹ У *Чудима Светог Димитрија*⁴⁰ и Теофановој *Хронографији*⁴¹ за његово име се везују титуле хипат и патрикије.

Византијски писац XI столећа Кекавмен пише пак о свом претку Никулици, који је у четвртој години владавине цара Василија II преузео власт над Власима Хеладе (... ἀρχὴν τῶν Βλάχων Ἑλλάδος).⁴² У догађајима који су уследили непуно столеће након тога – реч је о устанку против фискалних мера цара Константина X Дуке 1066. године – исти писац помиње влашког старешину Славогу Кармалакија, коме тога пута приписује дужност архонта.⁴³

Есаг, Константин, Лав и Никита били су архонти Вихита, о којима сведоче сачувани печати, али о њима, нажалост, нису сачувани подаци у делима византијских историографа и хроничара.⁴⁴

Архонти, првенствено словенски, били су непосредно потчињени тематским стратезима. Такав закључак проистиче из Порфирогенитове вести о устанку Милинга и Језерита у *Спису о управљању царством*, где цар пише како су се они побунили против пелопонеског стратега одбијајући му послушност на коју су били обавезни.⁴⁵ О потчињености словенских старешина стратезима сведочи и детаљ из Каменијатовог описа арабљанске опсаде Солуна из 904. године. У том спису је наведено како се солунски заповедник, у намери да добије помоћ од стримонских Словена, обратио стратегу Стримона, у чијој су се надлежности они налазили.⁴⁶ Јован Каменијат, такође, пише и да су Дрогувити и Сагудати били у јурисдикцији солунске управе,⁴⁷ што је још један доказ тезе о нижем и подређеном положају словенских архонтија према тематским властима.

Подређеност надлежном тематском стратегу карактерисала је и положај маињанских архоната. Наиме, након обнове византијске власти на Пелопонезу крајем VIII и почетком IX века, установљена је пракса да Маињанима архонте шаље локални стратег.⁴⁸

³⁹ Byzantine Lead Seals I/1, edd. G. Zacos – A. Vegler, Basel 1972, n° 934, p. 635–636.

⁴⁰ Les plus anciens recueils, 230.

⁴¹ Theophanes, 378–379.

⁴² Кекавмен, 296, 298. У питању је једини познат случај када именовање на функцију архонта неромејске етничке заједнице врши непосредно цар.

⁴³ Кекавмен, 280. У коментару који прати текст критичког издања Кекавменовог дела, приређивач наглашава да Славотино име води порекло од једног од облика термина којим су Ромеји означавали Словене – Σθλάβοι, Кекавмен 512 н. 713. У питању је несумњив траг о суживоту словенског и влашког живља на тлу Тесалије. О узајамним словенско-влашким везама сведочи и име још једног од устаника – Беривоја Влаха (Βερίβου τοῦ Βλάχου) – у чијој кући је одржан састанак устаничких вођа, Кекавмен, 272.

⁴⁴ В. нап. 27.

⁴⁵ DAI, с. 50, р. 232, 234

⁴⁶ Caminiates, 19, 20, 38.

⁴⁷ Caminiates, 8.

⁴⁸ DAI, с. 50, р. 236.

Две основне обавезе већине етничких архонтија према Цариграду биле су пружање помоћних војних одреда и плаћање пореских намета. О војним дужностима Словена сведочи поменути одељак из *Тактика* Лава VI, где аутор, поред осталог, пише како су потчињени Словени ратовали на страни Византинаца.⁴⁹ О томе говоре и други извори. У 50. глави списа *De administrando imperio* Константин Порфирогенит пише како су пелопонески Словени – Милинзи и Језерити – у време цара Романа I Лакапина, одбили да извршавају војне дужности, из чега се јасно види да је то била једна од њихових главних обавеза према Цариграду.⁵⁰ Пружање помоћних војних одреда била је обавеза и Словена из теме Стримон, као и Дрогувита и Сагудата, који су потпадали под надлежност солунског стратега, пише Јован Каменијат.⁵¹

Вршење војне службе у корист Царства извори приписују и византијским Власима. Именовање искусног официра, некадашњег дуче и доместика екскувита Хеладе, Кекавменовог деде Никулице, на чело влашке скупине⁵² сведочи о њиховој војној улози у Царству. Такву улогу извори Власима приписују и током наредних столећа. Постојање војних контингента Влаха у структури византијске војске посведочено је у византијском походу на Сицилију 1027. године.⁵³ Крајем истог столећа, тачније 1090/1091. године, као номади, Власи су били део војске цара Алексија I Комнина (1081–1118). Царева кћи, књижевница Ана Комнина наводи да је њен отац регрутовао Бугаре, као и оне за које је био карактеристичан номадски живот, који се зову Власима.⁵⁴ Као војни одред, Власи се јављају и у походу цара Манојла I Комнина (1143–1180) против Мађара 1166/1167.⁵⁵

Извори пружају обавештења и о пореским обавезама које су етнархије имале према византијским властима. Порфирогенит наводи да су Милинзи и Језерити у IX и X веку, од времена Теоктистовог похода 843. године, плаћали годишњи данак – пактон – у износу од 60, односно 300 номизми, на нивоу заједнице. У једном тренутку, након гушења њихове побуне у време цара Романа I, стратег Пелопонеза је одлучио да им износ данка повећа на по 600 номизми. Међутим, из страха да та одлука не изазове нове немире међу пелопонеским Словенима, те да се они не удруже са другим Склависијанима, цар је повукао одлуку а данак је враћен на претходни износ.⁵⁶ На овом примеру се читава флексибилност царске

⁴⁹ *Taktika*, с. 18.95, р. 470.

⁵⁰ *DAI*, с. 50, р. 232, 234

⁵¹ *Caminiates*, 19, 20, 38.

⁵² Кекавмен, 296, 298.

⁵³ *Annales Baresnes, Lupi Protospatharii Annales, Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum, Scriptorum V*, ed. *G. H. Pertz*, Hannoverae 1844, 53.

⁵⁴ *Annae Comnenae Alexias*, edd. *D. R. Reinsch – A. Kambylis*, *Corpus Fontium Historiae Byzantinae* 40/1, Berlin – New York 2001, 242.

⁵⁵ *Ioannis Cinnami epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum*, ed. *A. Meineke*, *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae* 13, Bonnae 1836, 260.

⁵⁶ *DAI*, с. 50, р. 232, 234. Побуна је избила у време када је пелопонеском темом руководио стратег Јован Протевон. У међувремену је, међутим, постављен нови

политике у погледу утврђивања обавеза аутономних етничких скупина. Неједнак износ данка највероватније је проистицао из разлике у бројности или војне и привредне снаге поменутих племена. Важно је истаћи и чињеницу да је о висини данка могао да одлучује и тематски стратег, што још једном потврђује тезу о непосредној подређености етничких архонтија тематским властима, а не органима централне управе у Цариграду. Пореске обавезе постојале су, иначе, и код других Словена на југу Балкана. То потврђује Каменијатова вест да су Дрогувити и Сагудати, насељени у селима у околини Солуна, имали обавезу плаћања данка солунској управи.⁵⁷ Порфирогенит, иначе, приписује обавезу плаћања пактона у износу од 400 номизми и пелопонеским Маињанима.⁵⁸

Етничке архонтије су биле територијално заокружене целине. У њима је, вероватно, постојао примитивни облик управног апарата, са „чиновницима који су били подређени архонту и помагали му у управљању архонтијом. Ипак, из тих самоуправних јединица се нису развиле независне државне форме. Напротив, Цариград је временом успео да њихову самоуправу сведе на минимум или је у потпуности укине.

Неке од тих територијално-управних форми су опстале у провинцијској организацији Царства све до почетка XIII столећа, али без икаквих назнака аутономије или посебног статуса. Једино је име тих тема чувало успомену на некадашњи аутономан статус и етничку посебност тамошњег становништва.

Прва у низу архонтија која је била уздигнута на ранг теме јесте Другувитија. То се десило, вероватно, средином X столећа, свакако пре 971. године, када је у *Ескоријалском тактикону* забележен другувитијски стратег (ὁ στρατηγὸς Δρουγουβιτείας).⁵⁹ Занимљиво је, међутим, да је до 1204. године, административни ранг другувитијске јединице био снижен, па се она не помиње као тема/провинција, већ као хартуларат у теми/провинцији Верији (Provintia Verie, cum chartularatis tam Dobrochubista ...).⁶⁰ Верија и Другувитија су, према *Ескоријалском тактикону*, биле јединице истог ранга – теме.⁶¹ Важно је напоменути да се изрази тема или провинција крајем XII века односе на територијалне јединице унутар византијског фискалног система, за разлику од претходних столећа, када је тема представљала основну јединицу војно-управног уређења у унутрашњости РOMEЈСКЕ државе.

стратег, протоспатарије Кринит Аротрас, који је угушио побуну и повећао дажбине. Кринит је, затим, премештен у Хеладу, док је на чело теме Пелопонеза постављен протоспатарије Варда Платипод.

⁵⁷ Caminiates, 8.

⁵⁸ DAI, c. 50, p. 236.

⁵⁹ Les listes de préséance, 267.

⁶⁰ G. L. Fr. Tafel – G. M. Thomas, *Urkunden zur älteren Handels- und Staatsgeschichte der Republik Venedig I*, Wien 1856, 485; Partitio terrarum Imperii Romaniae, ed. A. Carile, Studi Veneziani 7 (1965) 221, 278. На сличан начин и у повељи цара Алексија Анђела III Млечанима из 1198, cf. Tafel – Thomas, *Urkunden*, 267.

⁶¹ Les listes de préséance, 265, 267.

До краја XII stoleћа ранг теме добија и велегезитска јединица, о чему сведоче *Повеља цара Алексија III Млечанима* из 1198. године, у којој се помиње *Provincia Velechatiue*,⁶² као и *Спис о подели Ромејског царства* из 1204, у коме постоји помен *Provincia Velechative*.⁶³ У *Спису о подели Царства* забележена је и *Vagenetia*,⁶⁴ чији назив у основи садржи племенско име словенских Вајунита. У документу *Refutatio Marini Geni* из наредне, 1205. године, помиње се *Provincia Vagenesie*, али и *sateranikium Vagenetie*.⁶⁵ Катепаникиони су временом постали основне територијално-управне јединице провинцијске организације у Царству, наследивши на одређени начин улогу тема.⁶⁶ Стога не чуди што се у цитираном документу катепаникион и провинција/тема Вагенетија стављају у исти ранг. *Вагенетија* је означена као тема и у списима охридског архиепископа Димитрија Хоматина.⁶⁷

Током XI века у ранг теме је уздигнут и округ Смољана. Сачуван је акт стратега и анаграфевса Смољана Јована Катафлорона из 1079. године.⁶⁸ Тема Смољана помиње су и у *Типику* Григорија Пакуријана из 1083. године.⁶⁹ Не може се са сигурношћу рећи какав су административни ранг Смољани имали пре XI stoleћа, али је сасвим могуће да су представљали једну од јужнобалканских словенских архонтија.⁷⁰

Поред побројаних словенских, и влашка архонтија је, такође, уздигнута на тематски ранг. Тема, односно, *Provincia Valachie* забележена је у *Повељи цара Алексија III Анђела Млечанима*⁷¹ из 1198, док се у *Спису о подели Ромејског царства* из 1204. године наводи *Provincia Blachie*.⁷² Корене провинције (теме) Влахије, која је постојала на прелазу из XII у XIII stoleће, свакако треба тражити у административном оквиру организовања влашке заједнице у Хелади с краја X stoleћа. У недостатку изворних података не може се, међутим, пружити одговор на питање када је архонтија

⁶² Tafel – Thomas, *Urkunden*, 265.

⁶³ Tafel – Thomas, *Urkunden*, 488; *Partitio terrarum*, 222, 285.

⁶⁴ *Partitio terrarum*, 220.

⁶⁵ Tafel – Thomas, *Urkunden*, 570.

⁶⁶ Љ. Максимовић, *Византијска провинцијска управа у доба Палеолога*, Београд 1972, 43 сл.

⁶⁷ Demetrii Chomateni Ponemata Diaphora, ed. G. Prinzing, *Corpus Fontium Historiae Byzantinae* 38, Berlin – New York 2002, nos 37, p. 136; no 44, p. 161; no 95, p. 318; no 104, p. 339, 340; no 133, p. 406.

⁶⁸ Actes de Lavra I. Des origines à 1204, edd. P. Lemerle, A. Guillou, N. Svoronos, *D. Papachryssanthou*, Archives de l'Athos V, Paris 1970, no 39, p. 223.

⁶⁹ P. Lemerle, *Le typikon de Grégoire Pakourianos (décembre 1083)*, Cinq études sur le XIe siècle byzantin, Paris 1977, 155f.

⁷⁰ В. нап. 19.

⁷¹ Tafel – Thomas, *Urkunden*, 266. У том документу се, у низу хартуларата (пореско-административних јединица), побројаних после навођења провинције Влахије, помиње и хартуларат Езера (Tafel – Thomas, *Urkunden*, 267), назван вероватно по Езеви, коју помиње Ана Комнина у *Алексијади*, као место насељено Власима крајем XI века, *Anna Comnena*, 154.

⁷² Tafel – Thomas, *Urkunden*, 486; *Partitio terrarum*, 221, 281–282.

Влаха преобликована у тему Влахију. Најшири хронолошки оквир у вези с тим представља раздобље између 1066. године, када се помиње архонт Славота, и 1198, када је провинција са влашким именом већ била устављена.

Отпор интеграцији након X века међу јужнобалканским Словенима и уопште неромејским народима наставили су да пружају једино Милинзи на Пелопонезу, који су успели да очувају своју самоуправу и током наредних столећа. Насупрот поменутиим архонтијама које су трансформисане у теме, изгубивши, притом, аутономан статус у тематском систему, заједница Милинга на Пелопонезу је успела да свој идентитет и особен управни положај очува и током наредних столећа. С тим у вези треба поменути податак сачуван у *Житију Светог Никона Метаноита*, у којем се, као милиншки вођа у XI веку, помиње дука Антиох.⁷³ Иако се функција дуге у то доба обично сврстава у ред највиших провинцијских намесника, у случају Антиоха несумњиво је реч о племенском старешини чија је јурисдикција почивала на две основне компоненте – етничкој и територијалној.⁷⁴

Турме. Нешто мањи степен самоуправе у односу на архонтије везује се за функционисање етничких турми, кроз које су поједине скупине, попут хурамита, Мардаита пелопонеске, кефалонијске и никополске теме, Бугара на Халкидици или загонетних Евидита, биле интегрисани у тематску управу.

Племе Мардаита је током VII века било значајан чинилац у византијско-арабљанским односима на источној граници Царства.⁷⁵ Византинци су их, наиме, користили у војним кампањама против муслимана. Из тих разлога Арбаљани су инсистирали да се они уклоне са пограничних подручја, што су кроз мировне уговоре са Цариградом, али и насилним путем у великој мери успели. На основу мировног уговора из 688. године део Мардаита је пресељен са источне границе Царства дубље у унутрашњост

⁷³ The Life of Saint Nikon, ed. D. F. Sullivan, Brookline, MA 1987, 190, 206.

⁷⁴ Специфичан идентитет успели су да очувају и у време када су западноевропски ритери загосподарили Пелопонезом, cf. The Oxford Dictionary of Byzantium II, ed. A. Kazhdan et al., New York – Oxford 1991, 1334–1335 (Pritsak). Језрити се, иначе, за разлику од Милинга, не помињу у наредним столећима, али постоји сведочанство о епископији Езера 1340. године, која је можда имала везе са језеритском етничком скупином, cf. Acta et diplomata Graeca medii aevi I, edd. F. Miklosich – I. Müller, Vindobonae 1860, n° 97, p. 218.

⁷⁵ Претпоставља се да је назив те скупине изведен од израза који је на арапском и арамејском језику означавао побуњеника, J. B. Bury, *A History of the Later Roman Empire from Arcadius to Irene (395 A.D. to 800 A.D.) II*, London 1889, 312; Chronique de Michel le Syrien II, trad. J.-B. Chabot, Paris 1901, 455 n. 4. Побуњенички карактер мардаитске заједнице се огледао у чињеници да су они одбијали да признају власт арабљанских освајача који су 30-их година VII века запосели Сирију и околне области, у којима су Мардаити живели.

Ромејске државе.⁷⁶ У наредним столећима они су живели у Аталеји, у теми Кивиреота,⁷⁷ као и у „западним темама – Пелопонезу, Никополу и Кефалонији.⁷⁸

Мардаити западних тема су на Балкан пресељени вероватно у оквиру колонизационих мера цара Нићифора I.⁷⁹ Порфирогенит у опису кампања на Крит и Италију, на једном месту, помиње три мардаитска турмарха⁸⁰ – у свакој од три поменуте балканске теме је постојала, према томе, по једна мардаитска јединица са турмархом на челу.

Специфична организација балканских Мардаита – подељених у оквиру турми у три теме на Балкану – одговара устројству тзв. персијских турми, које су после неуспеле побуне против цара Теофила, распоређене по темама широм Царства. У питању су припадници верско-политичког покрета пореклом из Персије. Они су покренули устанак против власти Абасидске државе у области Цибал 833/834. године. Побуну је предводио Насер, војсковођа курдског или персијског порекла. Устанак је, међутим, био убрзо сломљен, па је Насер спас потражио у Византијском царству.⁸¹

⁷⁶ Споразумом између калифа Авимелеха и цара Јустинијана II 688. године, било је, поред осталог, предвиђено да Византија измести 12 000 Мардаита из пограничних подручја, Theophanes, 363; DAI, с. 22, р. 92, 94. Cf. F. Dölger, *Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches I*, München – Berlin 1924, nº 257, р. 31.

⁷⁷ Више детаља о Мардаитима у Аталеји пружа Цветковић, *Ниже јединице*, 214–216.

⁷⁸ Први помен пелопонеских Мардаита везује се за њихово учешће у одбрани Сиракузе од арабљанског напада 877/878. године, *Chronographiae quae Theophanis Continuati nomine fertur liber quo Vita Basilii Imperatoris amplectitur*, ed. I. Ševcenko, *Corpus Fontium Historiae Byzantinae* 42, Berlin 2011, 242. Неколико деценија касније, током похода на Сирију и Крит из 910–911, пелопонески Мардаити учествују у борби против Арабљана, овога пута заједно са Мардаитима још две западне теме – Никопоља и Кефалоније, *De Cerimoniis*, 655,656; Haldon, *Theory*, 207, 209.

Поједини истраживачи, попут К. Амандоса, сматрали су да Мардаити западних тема немају много сличности са малоазијским племеном Мардаита које помиње Теофан, истичући да је у време када пише Порфирогенит, термин Мардаити изгубио етничку компоненту, и да је коришћен само као назив за посебну категорију војника – морнара – који су постојали у поморским темама у Царству, К. Amantos, *Μαρδαῖται*, *Ελληνικά* 5 (1932) 136. Такву тезу заступа и Н. Bantikian, *Ἡ λύση τοῦ αἰνίγματος τῶν Μαρδαῖτων*, *Βυζαντιον. Ἀφιέρωμα στὸν Ἀνδρέα Ν. Στράτο*, Athenai 1986, 38–39. Насупрот њима, научници попут Д. Закитиноса и Е. Арвелер стављају знак једнакости између малоазијских Мардаита, о којима пише Теофан, и потоњих Мардаита на Балкану, D. Zakythēnos, *Οἱ Σλάβοι ἐν Ἑλλάδι*, Athenai 1945, 91–92; Ahrweiler, *Byzance et la mer*, 399–400.

⁷⁹ Пресељење Мардаита на Пелопонез је организовао, вероватно, цар Нићифор I (802–811), док је трансфер мардаитских морнара у Никопол и Кефалонију остварен у доба првих владара из Македонске династије, између 880. и 910–911. године – у циљу јачања ромејских војних позиција на Пелопонезу, потом и на Кефалонији, као и на оближњој епирској обали, које су биле изложене нападима арабљанске морнарице, в. М. Svetković, *The Settlement of the Mardaites and Their Military-Administrative Position in the Themata of the West: a Chronology*, *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 54 (2017) 65–85

⁸⁰ *De Cerimoniis*, 656; Haldon, *Theory*, 209.

⁸¹ М. Rekaaya, *Mise au point sur Théophobe et l’alliance de Bābek avec Théophile (833/34–839/40)*, *Byzantion* 44/1 (1974) 43f. У науци је одавно утврђено да је Насер, којег помињу арабљански, јерменски и сиријски писци, истоветна личност са војсковођом

Насер, односно Теофоб, што је било његово име хришћанско име, учествовао је по преласку на византијску страну у Теофиловим кампањама предузиманим против Арабљана. Војници које је са собом довео Насер, чинили су посебну јединицу у византијској војно-провинцијској организацији.⁸² У једном тренутку, међутим, ти војници су отказали послушност цару, и истакли жељу да њихов вођа постане нови византијски цар. Побуна о којој је реч одиграла се након битке и византијског пораза од Арабљана код Дазимона 838. године.⁸³ Уследила је Теофилова реакција, која се одразила на положај те скупине у ромејском војно-административном апарату. Уместо јединствене целине, хурамитска јединица је растурена и подељена

Теофобом, који се среће у византијским изворима, Н. Grégoire, *Manuel et Théophobe ou la concurrence de deux monastères*, Byzantion 9 (1934) 186f.

⁸² Теофоб, који је био заповедник једне од етнархија у Царству, није по уобичајеној пракси био уврштен у ред архоната, попут старешина сличних јединица на Балкану (словенских, сермисијанске и бугарске, влашке, вихитске или ебидитске), већ је почаствован звањем екусијаста, које је било прилагођено духу дипломатске традиције са источњачким народима (о поменутом достојанству, cf. J.-Cl. Cheynet, *La place de la Serbie dans la diplomatie byzantine à la fin du XIe siècle*, Zbornik radova Vizantološkog instituta 45 (2008) 93f; П. Коматина, *Византијска титула Константина Бодина*, Зборник радова Византолошког института 48 (2011) 63сл), што говори о високом рангу хурамитске јединице у ромејском војно-управном систему. В. нап. 21.

⁸³ Тешко је утврдити тачан разлог хурамитске побуне против цара Теофила након битке код Дазимона 838. године. Источни извори побуну уопште и не помињу. С друге стране, византијски писци који пишу о тим догађајима, углавном не наводе разлоге због којих је устанак подигнут. Јован Скилица је једини изузетак у том погледу. Он истиче да је разлог незадовољства међу Персијанцима био неисплаћивање плата, Ioannis Scylitzae Synopsis Historiarum, ed. I. Thurn, Corpus Fontium Historiae Byzantinae 5, Berlin – New York 1973, 73–74. Побуни је, пише такође Скилица, претходила одлука цара Теофила да се, након битке код Дазимона, врати у престоницу, инсистирајући да заједно са њим пође и Теофоб. Византијски извори, међутим, не наводе због чега је цар одлучио да се врати у Цариград, и тражио да у престоницу са собом поведе и Теофоба. Одговор на то питање би могла бити чињеница коју сазнајемо из списка Михаила Сиријског, где се наводи да је Теофил пожурио у престоницу због гласина о својој наводној смрти, које су се тамо рашириле, Chronique de Michel le Syrien III, trad. J.-B. Chabot, Paris 1905, 95. Росер, који је истакао тај податак, сматра да се Теофил уплашио да великаши и народ у Цариграду, након пораза у бици са Арабљанима, не доведу на престо Теофоба. Због тога је цар, сматра Росер, тражио од Теофоба да са њим пође у Цариград, J. Rosser, *Theophilus' Khurramite Policy and Its Finale: The Revolt of Theophobus' Perisan Troops in 838*, Byzantina 6 (1974) 269f. Уследила је побуна Персијанаца. С друге стране, Ж.-Кл. Шене сматра да је разлог побуне био страх Персијанаца да не буду изручени Абасидском калифу, по слову уговора о миру, о којем се преговарало са Арабљанима. Податке о тим преговорима, такође, пружа Михаило Сиријски (Chronique de Michel le Syrien III, 96), cf. J.-Cl. Cheynet, *Théophile, Théophobe et les Perses*, ed. S. Lampakēs, Η Βυζαντινή Μικρά Ασία (6^{ος} – 12^{ος} αι.), Athēna 1998, 44f.

у турме (τοῦρμα Περσῶν) од по 2000 људи, које су распоређене у различитим темама.⁸⁴ На тај начин цар је желео да ослаби снагу хурамита, и онемогући понављање сличних ситуација у будућности.⁸⁵

На основу података из једне исправе, акта судије Николе из 996. године, који је сачуван у архиву светогорског Манастира Ивирона, сазнајемо пак да је на подручју Халкидике крајем X века постојала војно-управна јединица на челу са извесним Василијем, турмархом Бугара.⁸⁶ Како су приметили приређивачи ивиронских аката, поменута турма је основана вероватно пре 959. године, јер је у то доба већ засигурно постојала насеобина Бугара на Халкидици.⁸⁷

⁸⁴ Theophanis Continuati Libri I–IV, edd. M. Featherstone – J. Signes Codoñer, Corpus Fontium Historiae Byzantinae 53, Boston – Berlin 2015, 178, 180; Iosephi Genesis Regum Libri Quattuor, edd. A. Lesmueller-Werner – I. Thurn, Corpus Fontium Historiae Byzantinae 14, Berlin – New York 1978, 41.

⁸⁵ В. Тредголд сматра да је размештањем персијских турми учињен значајан корак у јачању ромејске тематске организације, W. Treadgold, *The Byzantine Revival*, Stanford 1988, 312f. Шене, на другој страни, распоређивање Персијанаца по различитим темама сматра упитним. Његово је мишљење да је постојала само једна персијска турма, Cheynet, *Theophile*, 49. Чини се, ипак, да је Тредголдово становиште исправније, јер сви писци који пишу о тим догађајима помињу персијске турме у множини. Оформљене око 840. године, те су турме опстале вероватно до средине X века, сходно сведочанствима Генесија и Теофановог настављача, Genesisius, 41; Theoph. Cont. (*Featherstone – Codoñer*), 178, 180. У науци постоји теза да се од једне групе Персијанаца, настањених у Македонији у време цара Теофила, формирала посебна етничка скупина позната под именом Турака Вардариота, cf. R. Janin, *Les Turc Vardariotes*, *Échos d'Orient* 29 (1930) 437–449. Постоје, међутим, и другачија становишта с тим у вези. Једно од њих заступао је Н. Икономидис, видећи у Вардариотима Мађаре, cf. N. Oikonomidès, *Vardariotes – W.l.nd.r – V.n.nd.r: Hongrois installés dans la vallée du Vardar en 934*, *Südost-Forschungen* 32 (1973) 1–8.

⁸⁶ Actes d'Iviron I. Des origines au milieu du XIe siècle, edd. J. Lefort, N. Oikonomidès, D. Papachryssanthou, H. Métrévéli, Archives de l'Athos XIV, Paris 1985, n° 10, p. 169f. Актом судије Николе из 996. године наложено је да се Василију, турмарху Бугара, додели земља на подручју Касандрије, при чему се он одриче права на поседе које је присвојио Манастир Полигирос. Тај чин треба посматрати у светлу опште политичке ситуације на Балкану тога доба, јер је велико трајао рат између Цариграда и Самуилове војске, па је цар Василије II додељивањем имања и другим сличним поступцима хтео да обезбеди лојалност локалних великаша, какав је свакако био турмарх Бугара на Халкидици.

У изворима се, иначе, турмарси обично наводе двојачко – уз име теме којој припадају или уз назив турме којом су управљали. У овом случају одредница Бугари се свакако не односи на тему Бугарска, која у том тренутку још увек није била оформљена, већ се везује за етничку скупину којом је управљао турмарх Василије. О оснивању теме Бугарска, cf. В. Krstmanović, *The Byzantine Province in Change. On the Threshold Between the 10th and the 11th Century*, Belgrade – Athens 2008, 192. Турма је вероватно била у саставу теме Солун, с обзиром на чињеницу да је халкидичко полуострво у административно-територијалном погледу било део солунске теме, cf. *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art I*, edd. J. Nesbitt – N. Oikonomides, Washington, D. C. 1991, p. 77.

⁸⁷ Цар Роман II је те године издао хрисовуљу којом је наложио да се Манастиру Коловосу додели 40 парика у замену за земљу, која је раније продата Манастиру, у околини Јерисоса; ту земљу су у међувремену населили Словени и Бугари, cf. Actes de

Термин турма упућује на то да су, за разлику од етничких архонтија, поменути народи били чвршће интегрисани, будући да су тим изразом називане ниже јединице унутар ромејских тема. Томе у прилог сведочи и чињеница да је већина тих турми формирана планским колонизационим мерама Цариграда. Познато је да су хурамитске и мардаитске турме настале после одлуке централне власти о њиховом размештању у различитим темама. Слично је, вероватно, било и са Бугарима на Халкидици.⁸⁸ Старешине тих јединица су, несумњиво, биле непосредно подређене стратезима тема којима су у географском смислу њихове турме припадале. С друге стране, чињеница да се називи побројаних турми везују за имена етничких скупина, не дозвољава да оне буду сврстане у исту категорију са редовним тематским турмама, које су по правилу носиле назив по утврђењу у коме се налазило седиште турмарха.⁸⁹

Византијска власт је тежила да на свим територијама које су биле под њеном контролом успостави режим карактеристичан за класичне теме. Тај процес се, међутим, одвијао неравномерно, а у појединим областима никад није довршен, углавном због тога што су оне насилним путем издвојене из састава Царства. Ипак, у случају већине етнархија на југу Полуострва, словенских и староседелачких, њихова интеграција у тематски систем је била окончана до средине X века.⁹⁰

У другој половини истог столећа отпочиње велики успон војне моћи Царства заслугама царева Нићифора Фоке, Јована Цимискија и Василија II, што је пружило прилику Цариграду да заокружи процес реокупације Балкана и интеграције тамошњих народа у ромејски војно-управни систем. Завршни корак на том пољу начинио је Василије II поразивши Самуила и његове наследнике.

Василијева политика успостављања нове цивилне и војне власти након 1018. године искључивала је постојање самоуправних територијалних јединица заснованих на етничким особеностима локалног станивништва. Иако су поједине теме тога доба у својим називима садржале етничка имена, о њима се не може говорити као о аутономним облицима управе. На пример, тема Бугарска није имала посебну аутономију на основама ста-

Iviron I, p. 11, 30, 31, 52.

⁸⁸ Нешто другачије је било једино у случају турме кримских Гота, који су на том Полуострву живели столећима пре укључивања у тематски систем. Детаљније о готској турми, в. Цветковић, *Ниже јединице*, 240–243.

⁸⁹ О турмама и турмарсима у византијској тематској организацији, в. Цветковић, *Ниже јединице*, 28сл.

⁹⁰ Паралелно са укључивањем у војно-управни систем, текао је и процес уклапања поменутих заједница у црквену организацију. Неке су уклапане у постојеће црквене структуре, али је било и случајева када су, упоредо са етничким архонтијама осниване и еквивалентне црквене катедре (реч је о епископијама Дрогувита, Сагудата, Смољана и Вајунита, затим катедрема којима су руководили епископ Маине на Пелопонезу, као и епископ Влаха на тлу Охридске архиепископије), што представља доказ о синхронизованом деловању државе и цркве на плану интегрисања негрчких заједница у византијско друштво и државу. Више детаља о томе в. Цветковић, *Ниже јединице*, 203, 204, 210, 211, 230, 231, 237–239, 243

ре државне традиције.⁹¹ Идентичан је случај и са темом која је у називу носила име Србије.⁹² Очита је, притом, аналогија са примерима поменутих тема Другувитије, Велегезитије и Вагенитије. Тој групацији припада и тема Влахија, установљена на темељима архонтије хеладских Влада. Називи побројаних тематских јединица су представљали само одраз некадашње територијалне организације и етничке структуре месног становништва, али се о аутономији и посебном статусу не може говорити.

Оставши без политичке аутономије, Словенима на Балкану је једини вид испољавања специфичног идентитета пружала аутокефална Охридска архиепископија са словенским богослужбеним језиком. Поред тога, на подручју под јурисдикцијом охридског архиепископа византијска власт је у почетку задржала традиционални вид опорезивања, пружајући на тај начин месном становништву посебан статус у пореском систему.⁹³

Реорганизацијом власти на Балкану коју је након 1018. године спровео цар Василије II, и формално су престале да постоје све некадашње аутономне војно-управне творевине, засноване на етничким принципима, чиме је у највећој мери окончана интеграција неромејских етничких група у тематски систем. Временом су, међутим, резултати Василијевог деловања доведени у питање, о чему сведоче потоњи устанци Срба и Бугара.⁹⁴ О трајном успеху византијске политике на плану интеграције неромејских скупина може се, стога, говорити само када су у питању јужнобалканске склавиније, као и поменуте староседелачке скупине и колонизоване заједнице на југу Полуострва.

Miloš Cvetković

(The Institute for Byzantine Studies, SASA)

THE PRINCIPLES OF INTEGRATION OF NON-RHOMANIC ETHNIC GROUPS INTO THE THEME SYSTEM IN THE BALKANS

In the early 7th century the Byzantine Empire faced a crisis that deeply shook its foundations. The Late Roman military and administrative system collapsed and the socio-economic pillars of the state crumbled under an onslaught of invading armies. However, the medieval Byzantine Empire rose from the shaken foundations of the Late Roman world, finding a foothold in and drawing its strength from a militarized administrative system known in scholarship as the theme system.

⁹¹ Љ. Максимовић, *Организација византијске власти у новоосвојеним областима после 1018. године*, Зборник радова Византолошког института 36 (1997) 37–38.

⁹² Максимовић, *Организација византијске власти*, 38сл.

⁹³ Максимовић, *Организација византијске власти*, 38; Б. Крсмановић, *О односу управне и црквене организације на подручју Охридске архиепископије*, пр. Б. Крсмановић, Љ. Максимовић, Р. Радић, *Византијски свет на Балкану I*, Београд 2012, 32.

⁹⁴ О слабљењу византијске власти на ободу Полуострва изазваном устанцима у XI веку (Стефана Војислава, Петра Делјана, Константина Бодина), осамостаљивању Дукље и Хрватске, у основним цртама пише Острогорски, *Историја*, 308–309, 327.

Restoring its power in the Balkans from the 7th to the 11th century, Byzantium encountered various peoples whose different language, religion, laws and customs distinguished them from the *Rhōmaioi*. In view of these distinctive features, these peoples were integrated into the theme system on a special basis, with a certain degree of self-government. Various means were used in their integration, and the choice of the means used depended primarily on the way each of these individual ethnic groups had come into contact with the Byzantine territory and on the nature of its relations with the Empire. To reflect this fact, non-Rhomaic ethnic groups examined here have been grouped into three categories.

The first group includes newly settled peoples that had conquered former Byzantine territories by the sword, such as the Slavs and Bulgars. In contrast, the second group includes the native population, i.e. the descendants of the former inhabitants of the Roman Empire, who had lost direct territorial and political ties to their motherland due to the settlement of Slavs and Bulgars. This led to their decades-long and, in some cases, even centuries-long isolation, which meant that they developed their own forms of self-government, detaching their identity from that of their mother state. This group includes the Sermesians, Vlachs and Peloponnesian Mainotes. The third group comprises the peoples who arrived in the Balkans owing to colonization measures implemented by Constantinople, such as the Mardaites and Khurramites.

The Slavs and Bulgars, who had captured Rhomaic territories by force, i.e. without the Empire's consent, were to be subjugated by force. On the other hand, the integration or, more accurately, reintegration of isolated indigenous groups or peoples who had arrived as the result of planned settlement and hence did not engage in hostilities against the imperial authorities, was usually implemented without resorting to violence; the only exception was the forced dispersion of Khurramites throughout the Empire after their revolt.

Extant sources inform us about two main types of military-administrative divisions used to integrate non-Rhomaic communities into the theme system in the Balkans from the 7th to the 11th century: ethnic *archontiai* and *tourmai*.

An *archontia* was the usual form of organization for peoples with a developed self-government which had only been sanctioned by Constantinople and as such integrated into its provincial framework. This practice was usual for newly settled peoples such as the Slavs, who had brought their own traditional form of government, as well as for indigenous groups, who had, having lived for decades or centuries amidst a sea of newcomers, developed their own autochthonous organs.

An ethnic *tourma* enjoyed a slightly lower degree of self-government than an *archontia*. This form of governance was characteristic of tribes and peoples under Constantinople's tighter control – groups that had been settled as the result of colonization measures.

In the case of most ethnarchies in the south of the Peninsula, both Slavic and indigenous, integration into the theme system was completed by the mid-10th century. In the second half of the 10th century the Empire began to experience a great surge in military power, which allowed Constantinople to finalize the process of reoccupation in the Balkans and the integration of local peoples into the Byzantine military-administrative system. The final step in this process was the defeat of Samuil and his successors at the hands of Basil II. Basil's policy of introducing new civilian and military government after 1018 excluded the existence of self-governing territorial divisions rooted in the ethnic characteristics of the local population. Although some themes from this period had ethnonyms in their names, they cannot be considered as autonomous forms of administration. For the Balkan Slavs, the only means of manifesting their distinctive identity was the autocephalous Archbishopric of Ohrid with Slavonic as its liturgical language. However, the results of Basil's actions were eventually put to the test, as evidenced by the later rebellions of Serbs and Bulgars. Therefore, the Byzantine policy of integrating non-Rhomaic ethnic groups can be seen as a lasting success only in the case of the *sklabēniai* in the southern Balkans and the abovementioned indigenous groups and colonized communities in the southern part of the Peninsula.